Prof. Dr. Halil İNALCIK

Vakıf Medeniyeti

Vakıflar yalnız dînî hizmetleri yerine getirmek için cami, mektep, medrese,imaret ve külliyeler değil, onları idame etmek için gerekli ekonomik kurumlar; hanlar, bedestanlar, çarşılar vücuda getiriyordu. Tüm vakıf eserleri devletin nezareti altında ise de evkaf bütünüyle Tanrısal müeyyide altına konmuştur.

İslam toplumunun, dinin öngördüğü kurallar çerçevesince yaşamını emniyetle sürdürebilmesi için gerekli koşulları ve kurumları devletin devamlı sağlaması mümkün değildir. Tarihte İslâm Devleti bu görevi esas itibariyle vakıf yoluyla yerine getirmiştir. Devlet, siyasetin kararsızlığı, geçici karakteri dolayısıyla İslâm toplumu için gerekli sosyal hizmetleri devamlı bir görev, bir hayır işi olarak hayır kurumuna bırakmıştır. Genelde dînî görevler câmî, mescit, medrese, mektep inşaası, idâmesi, fakirlerin, yolcuların korunması için zaviye ve imaret tesislerin kurulması, halk için hastane, tıbbî hizmetler, hatta ilaç temini, bunun gibi yüzlerce sosyal hizmet devamlı olarak ancak bu yolla sağlanabilmiştir.

İslâm devlet düzeninde bu hizmetler siyasi otoriteye bırakılmamış, hayrat denilen kurumlar , doğrudan doğruya Allah'ın gözetiminde, zamanla bozulmaz, mutlak, ebedî, tarafsız bir müesseseye; vakfa bağlanmıştır. Kısacası vakıf, toplumun bekâsı ve refâhı için en emin sosyal örgüt görevini üstlenmiştir.

Bugün devletin yüklendiği bir takım kurumları, mesela eğitim kurumlarını Osmanlı döneminde devlet karşılamıyordu. Vakıf, toplum için zaruri bazı kamusal hizmetleri üzerine alarak geniş ölçüde uygulamıştır. Bugün vakıflar arşiv fonları, bu zenginliği ortaya koymaktadır. Vakıflar yalnız dînî hizmetleri yerine getirmek için cami, mektep, medrese,imaret ve külliyeler değil, onları idame etmek için gerekli ekonomik kurumlar; hanlar, bedestanlar, çarşılar vücuda getiriyordu. Tüm vakıf eserleri devletin nezareti altında ise de evkaf bütünüyle Tanrısal müeyyide altına konmuştur. Yani prensip olarak devlet müdahale edemez. Tüm vakfiyelerde, vakfiye şartlarını değiştirene karşı, sultan da olsa Tanrı'nın laneti zikredilmiştir. Vakfın karşıladığı hizmetler daima dînî bir hayır hizmeti olmalıdır. Osmanlı Devletinde yolculara barınak sağlama maksadıyla vakıf olarak yüzlerce zâviye ve imâret tesis edilmiş, bu zâviyeler, devletin sağladığı vakıflarla bir nevi devlet tesisi niteliği kazanmıştır. 1530 tarihinde yalnız Anadolu'da 622 zâviye sayılmıştır. Su yolları için Hicaz'da ve Kudüs'teki büyük girişimler, sultan evkafı, sultan külliyeleri devletin ne kadar önemli rol oynadığını gösterir. Bu su yolları bugün hâlâ cârîdir.

Şehirlerin îmârı, şenlenmesi için vakfın nasıl hayâtî bir rol oynadığına dair bir misal vermek isterim. Fatih, İstanbul'u harap bir şehir olarak aldı ve şehri yeniden inşa ödevi karşısında kaldı. 1459'da vezirlerini toplayıp emretti; herbiri surlar içinde bir bölgede cami, medrese, mektepten oluşan bir imaret, bugün yanlış bir deyimle külliye inşa edecekti. Böylece Mahmud Paşa, Gedik Ahmet, Murat Paşa, Davut Paşa; külliyeler kurdular, etrafında mahalleler oluştu, Kendisi de vakıf olarak Fatih camii külliyesiyle medreseler ve etrafında saraçhane ve başka tesisler kurdu. Fatih mahallesi ortaya çıktı. Türk-İslâm İstanbul'u işte böyle kuruldu, vakıf sayesinde.

Eğer bir vakıf, vakıfın niyetine aykırı bir şekle döndürülmüşse veya vakfın gayesine hizmet etmiyorsa, devlet müdahale edebilir ve şer'an haklı başka bir hususa tahsis edebilir. Vakıfların son dönemi üzerinde kapsamlı bir araştırma yapmış olan Profesör Nazif Öztürk, vakıfların ne kadar geniş suistimallere uğradığını ayrıntılarıyla göstermiştir.

Bu arada evladiyelik vakıfları ele alalım. Bu şekil; vakfın, vakıf idaresini, mütevelliliğini, kendi soysopuna tahsis etmesidir. Vakfın mütevellisi vâkıfın akrabası olduğundan neması hayır amacından saptırılmış, aileye sürekli gelir kaynağı sağlama maksadı güdülmüş gibi yorumlanmış, bu nedenle gayr-ı sahih sayılmıştır. Fakat yakından incelendiğinde görülür ki durum bu kadar basit değildir.Vâkıfın, vakfını muhafazada en yakın ilgili kişi tabii kendi soyusopudur. Mütevellî, vakıf idaresi karşılığı bir maaş alır, bu genelde gelirin onda biridir, ayrıca vakıf akarlarının kiralanmasından bir ödün alır. Evladiyelik vakıflar zamanla bir hayli suiistimale konu olmuştur.

Tanrı garantisi altına konmuş olsa da, insan tabiatının güvenilmezliği sonucu, vakıfların, devletin veya şahısların tamamına konu olduğu daima görülmüştür. Tarihte devletin vakıflara el koyması, vakfiyetin neshi, devletçe bir gasp sayılmamış, ulemâ bazı şartlar altında neshi, haklı ve meşru bulmuştur. Nesh hareketini yalnızca Osmanlılarda bulmuyoruz, nesh başka devletlerde de uygulanmıştır. Mısır'da Fâtımîler, Memlûkler, İran'da İlhanlılar ve Akkoyunlularca da nesh, şer'i kaideler dairesinde, alınması zaruri bir önlem olarak gösterilmiştir. Fatih döneminde Karaman eyaletinde bazı vakıfların neshi için Kadı Vildan'ın Karaman vakıfları defterine yazdığı dîbâcede, vakıf eserinin harap durumda olduğu, maksada hizmet edemediği belirtimiştir. Fatih, ülke ölçüsünde yaptığı nesh için daima bu prensipten hareket etmiş ve daha önemli saydığı başka İslâmî bir prensip, gazâ'yı idame için vakıfların büyük bir kısmının tımar sahiplerine dirlik olarak verilmesini emretmiştir.

Bilindiği üzere İslâm medeniyeti Ortaçağda; felsefede, tıpta, astronomi ve matematikte hatta teknolojide Batı; Hristiyan dünyasına örnek olmuştur. Bir Amerikalı araştırmacı Liebesney, Hristiyan dünyasının vakıf kurumunu da taklit ettiği tezini ortaya atmıştır. Liebesney'e göre Batı dünyasında Ortaçağ'da ilk kez Fransisken tarikatı, gayrı şahsî yatırımları bir arada toplama usûlünü benimsemiş; sonraları İngiltere'de bu usûl, Fransiskenleri takliden ticari alana uygulanmış, şahısların hisse yatırarak gayrı şahsî bir ticaret kumpanyası bir korporasyon kurmalarına örnek olmuştur. Ekonomide korporasyon sistemi, Avrupa'da kapitalist sistemin temel taşıdır. Dolayısıyla, İslâmî vakıf, Avrupa'da en önemli ekonomik gelişimin temelini hazırlamış olmaktadır.

Türkiye devleti, modern bir cumhuriyet rejimine intikal edince, vakıf, toplum için vazgeçilmez hizmetleri karşılayan bir kurum olarak benimsenmiş ve devamlılığını sağlanmıştır.

Vakfın bağımsızlığıyla beraber Osmanlı devletinde her çeşit vakıf, devletin gözetimi altında tutulmuştur. Dînî makam kadı, dînî formüllere göre vakfı ve şartları vakfiyede tespit eder, mahkeme siciline kaydını yapar, fakat siyasi irade bir nazır tayin eder ve kadı ve nazırlar şartların yerine getirilip getirilmediğini, hesaplarını devamlı kontrol eder. Zaman zaman kadıasker genel teftişleri yapar.

VAKIFLAR
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

VAKIP

MEDENİYETİ YILI

2006

VAKIFLAR DERGİSİ ÖZEL SAYISI

Röportaj: Prof. Dr. İLBER ORTAY

Bizim Medeniyetimizd
Vakıf Müessese
Çok Önemlid

AB Sürecinde Çağdaş Sorunlara Vakıf Merkezli Çözüm Önerileri

Doç. Dr. Ali SEYYAR

Geçmişten Geleceğe Vakıf Medeniyeti

Prof. Dr. Halil İNALCIK
Prof. Dr. Bekir KARLIĞA
Prof. Dr. Vecdi AKYÜZ
Doç. Dr. Tahsin ÖZCAN
Doç. Dr. Kemal SAYAR
Doç. Dr. Mahmut AK
Doç. Dr. Nurcan PİLEHVARİAN
Dr. Zübeyde ÖZSAYINER
Dr. Metin ERİŞ
Dr. Aras NEFTÇİ
Hilmi AYDIN
Rıdvan ÇONGUR
Tüba ÇAVDAR
Mustafa Ruhi ŞİRİN